

Særtryk af Hedeselskabets Tidsskrift
Nr. 10 1974

Sporing af kilder til forurening

Af Svein O. Solberg og
J. J. Edens
henholdsvis Forsøgsdambruget,
Brøns, og Hedeselskabet,
Kolding.

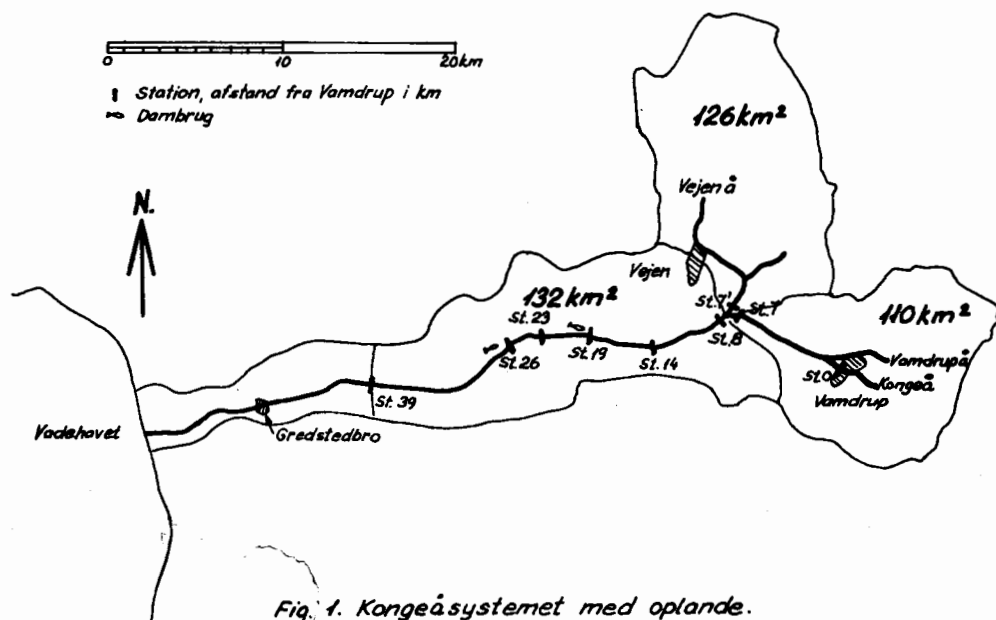
Den permanente forurening af et vandløb er den forurening, som ikke medfører nogen øjeblikkelig registrerbar skade, men som gennem længere tids indvirkning alligevel medfører en forandring af dyre- og plantelivet. Her tænkes først og fremmest på iltforbrugende spildevand fra fabrikker, mejerier, slagterier, land-

brug, dambrug etc. Nærværende artikel behandler problemet i forbindelse med forurening af et dambrug, men betragtningerne kan generelt henføres til næsten alle vandløbsforureninger.

Spildevand forårsager et nedsat iltindhold, som ikke nødvendigvis slår fisk ihjel, undtagen i ekstreme situationer. Specielt for dambrugsdrift vil nedsat iltindhold medføre, at produktionen må nedsættes med deraf følgende økonomisk tab. Det kan tit være svært at påvise, at en aftagende produktion skyldes en øget forurening, og dermed er det svært at få det økonomiske ansvar placeret.

Problemstilling

Når et dambrug skønner, at dets indløbsvand er forurennet, bør man henvende sig til fiskerikontrollen, politiet eller amtsvandinspektoratet. Kan man få hjælp fra disse instanser, er det udmærket, men de er desværre ikke altid i stand til at gennemføre en så omfattende undersøgelse, som vil være nødvendig for entydigt at påvise en permanent forureningskilde. Dambrugeren er således ofte overladt til selv at fremlægge en dokumentation for, at der forefindes en

forurening, som har et produktions-
tab til følge. Det er desværre ikke
nok at tage en enkelt iltp prøve på et
dambrug for at dokumentere dette,
da de naturlige variationer i iltind-
holdet i vore åer er ret betydelige.
Dambruget må derfor lade (f. eks.
Hedeselskabet) opstille en selvregi-
strerende iltmåler ved indløbet til
dambruget for at påvise, at iltforhol-
dene er unormale, og af en sådan art,
at de skader fiskeproduktionen.

Som nævnt vil der være naturlige
variationer i iltindholdet. Dette er en
følge af skifte mellem lys og mørke i
løbet af døgnet. Eksempelvis kan vi
lade kurven øverst på fig. 2 st. 7¹,
repræsentere variationen i et relativt
lidet forurenede vandløb. I dagtimerne
er iltindholdet stort, fordi vandplan-
terne producerer mere ilt end de for-
bruger. Så snart det bliver mørkt,
falder iltindholdet, fordi der ikke
sker nogen iltproduktion, hvorimod
planterne fortsat forbruger ilt til re-
spiration. De laveste iltkoncentrationer
forekommer normalt i de tidlige
morgentimer umiddelbart før solop-
gang.

Når der så udledes iltforbrugende
stoffer (spildevand), vil disse påvirke
iltforbruget og forårsage, at det bli-
ver lavere hele døgnet igennem, end
det ellers ville have været. Specielt
galt bliver det i de dele af åen, som
spildevandet passerer i de mørke ti-
mer. Dette forhold illustreres af kur-
ven for st. 7 på fig. 2.

Hvis det således kan påvises, at ilt-
forholdene på dambruget er unorma-
le, vil det næste skridt være at finde
frem til de mulige forureningskilder.
Ved en henvendelse til de enkelte
amtsvandinspektorer vil man kun-
ne få en oversigt over, hvor store
mængder organisk stof, udtrykt i bio-
kemisk iltforbrug (BI-5), som udledes
forskellige steder i åen. Sammen med
lokalkendskab vil denne oversigt

kunne bidrage til lokalisering af mu-
lige forureningskilder.

Den næste fase vil bestå i at på-
vise, at én eller flere af de mulige
forureningskilder er i stand til at
fremkalde de uacceptable iltforhold
på dambruget.

Der opstilles en række selvregistre-
rende iltmålere på strategiske steder
langs åen, således at man får samti-
dige iltmålinger f. eks. i en periode på
en til tre uger. Samtidig udtages der
vandprøver, som analyseres for ilt-
forbrugende stoffer. Desuden udføres
kontinuerlig vandføringsregistrering
ved hjælp af vandføringsbestemmel-
ser og vandstandsregistrering.

Det vil være af stor vigtighed at få
gennemført disse målinger i en peri-
ode med nogenlunde jævn vandfø-
ring, idet man samtidig skal måle
transporttiden i åen. Såvel farvestof-
fer som radioaktive sporstoffer kan
anvendes til transporttidsmålinger.
Her kan henvises til den metode, Iso-
topcentralen anvender, se ref. (1).

På de steder i åen, hvorfra man
ønsker at måle transporttiden, tilsæt-
tes momentant et radioaktivt spor-
stof. På de steder, hvortil man ønsker
at måle transporttiden, anbringes en
radioaktivitetsdetektor tilsluttet et
måleinstrument og en skriver. Den
optegnede kurve vil da vise, når spor-
stoffet kommer frem, og hvor lang
tid det er om at passere.

På grundlag af iltmålingerne, vand-
føringsregistreringer og vandanaly-
serne vil man kunne udarbejde en
iltsvindskurve for vandløbet, og den-
ne vil sammen med transporttidsmå-
lingerne kunne dokumentere, hvorfra
den generende forurening kommer,
og samtidig udelukke andre mulighe-
der.

Kongedå-undersøgelsen

Fra 15. september til 7. oktober
1972 gennemførtes en undersøgelse af
iltforholdene på en 19 km lang

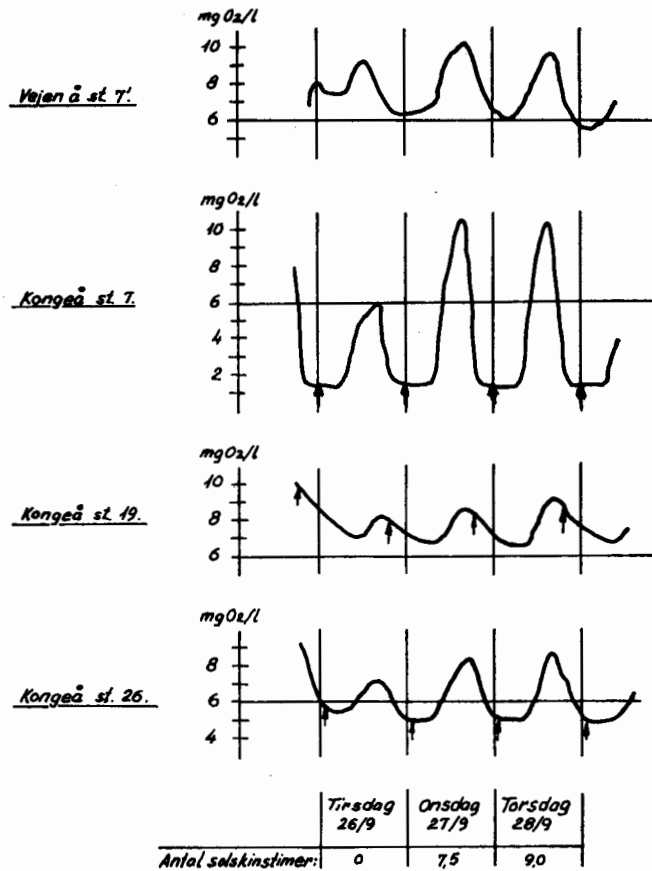
strækning af Kongeåen fra st. 7 og 7¹ til st. 26. (2). Kongeåsystemet med stationernes placering fremgår af fig. 1. Hensigten med undersøgelsen var at bestemme årsagen til natligt tilbagevendende iltsvindsproblemer ved et af Kongeåens dambrug, st. 26. I dette tilfælde var der tale om, at den permanente forurening til tider blev ret akut, idet en større dødelighed i dambrugets fiskebestand kun blev forhindret ved udstrakt brug af kunstig iltning, samt en drastisk nedskæring af foderforbruget.

Med selvregistrerende iltmålere registreredes døgnvariationen for iltindhold og temperatur samtidigt på indtil 4 stationer. Den 19. og 20. september bestemte Isotopcentralen transporttider, vandføring og længdespredninger i vandløbssystemet (1). I undersøgelsesperioden blev der desuden taget en del vandprøver til analyse af biokemisk iltforbrug (BI-5), indhold af fenol, iltforbrug ved kaliumpermanganat, iltforbrug ved kaliumdikromat, indhold af ammonium samt surhedsgraden.

På grundlag af forureningsrapporter fra de tilgrænsede amter er der gjort status over de til Kongeåen tilledte mængder BI-5. Der er kun regnet med BI-5 fra bysamfund ovenfor st. 26.

Ud fra dette viste det sig, at Vamdrup bidrog med ca. 80 pct. af den totale BI-5 mængde. Spildevandsudledningen fra Vamdrup blev derfor stærkt mistænkt for at være årsagen til dambrugets iltproblemer.

Fig. 2 viser iltforholdene på enkelte stationer i vandløbet. Målingen i Vejen å, st. 7¹, udtrykker bedst den naturlige variation i et vandløb, da den er relativt uforurenet. Spildevandet fra rensningsanlægget i Vejen passerer st. 7¹ i tiden fra kl. ca. 13 til kl. ca. 22. Passagen sker derfor i et tidsrum, hvor det naturlige iltindhold er relativt højt, og da mængden af

† Tidspunkt for max. spildevandskoncentration.

Fig. 2. Iltforhold.

iltforbrugende stoffer fra Vejen er relativt lille, vil virkningen på iltindholdet blive af mindre betydning.

Anderledes stiller det sig med Kongeåen ovenfor sammenløbet med Vejen å, st. 7. Her kan man på stedet se, at vandløbet er stærkt forurenet, hvilket også tydeligt fremgår af fig. 2, st. 7. Den maksimale spildevandskoncentration passerer denne station midt på natten og forstærker dermed det naturlige iltfald. Iltindholdet falder til under 2 mg/l lige efter solnedgang, (hvilket er unaturlig meget). Dette er ikke særlig forbavsende, når man bemærker den store belastning af iltforbrugende stoffer i det relativt lille vandløb (2).

Den maksimale spildevandskoncentration passerer st. 19. kl. ca. 19.

Dette er umiddelbart efter, at den naturlige variation har haft sit maksimum. Toppen af iltindholdet bringes ned, medens nattens naturlige lave iltindhold på denne station næppe forstærkes af spildevandet (som allerede er passeret).

Til st. 26, indløbet til dambruget, ankommer den maksimale spildevandskoncentration kl. ca. 1 om natten, hvilket giver sig udslag i den på fig. 2 viste forringelse af iltindholdet. Den naturlige variation og spildevandet arbejder her i samme retning.

Ud fra disse målinger er det sandsynliggjort, at det er spildevandet fra Vamdrup, som er årsag til iltproblemerne, og også en iltsvindsberegning for vandløbet synes at godtgøre dette, jfr. ref. (2). Tilbage står så at udelukke de andre mulige forureningskilder.

Vejen by kan udelukkes som årsag til iltproblemerne, dels fordi mængden af iltforbrugende stoffer er ret lille, og dels fordi den maksimale spildevandskoncentration herfra passerer dambruget kl. ca. 20, og således er passeret på det tidspunkt, hvor iltproblemerne er størst.

Som det fremgår af fig. 1, ligger der også et dambrug ved st. 19. Når der på et dambrug fodres med hakket industrifisk, vil en del af foderet bestå af så små partikler, at fiskene ikke spiser dem. Disse foderpartikler kommer ud med afløbsvandet under og umiddelbart efter fodringen og giver anledning til en forureningsbølge ned gennem åen. Da der på et dambrug normalt fodres om formiddagen, vil den maksimale forurening forlade dambruget midt på dagen.

Transporttiden fra st. 19 til st. 26 er ca. 6 timer, og fodervandet vil således passere det nederste dambrug i løbet af eftermiddagen, når det naturlige iltindhold er størst. Der er således ingen grund til at antage, at det ovenforliggende dambrug er medvir-

kende til iltproblemerne i nattetimerne på dambruget nedenfor.

Det bør også nævnes, at det på grundlag af undersøgelserne ikke har været muligt at føre iltsvindsproblemerne tilbage til forurening fra landbrug (ammonium), eller fenolforurening fra Rockwoolfabrikken i Vamdrup.

Konklusion

Når man har mistanke om en permanent forurening, må denne mistanke først bekræftes ved, at det påvises, at iltforholdene ved indløbet til dambruget er unormale. Dernæst må de mulige forureningskilder lokaliseres.

Der kan så opstilles et undersøgelsesprogram som skal omfatte, hvor der skal opstilles iltmålere og udføres vandføringsmålinger, hvilke analyser der skal foretages, og hvorfra transporttiden skal bestemmes.

Ud fra iltmålingerne kan man bestemme, hvornår i døgnet forholdene på dambruget er unormale og så ved hjælp af vandføringerne og transporttiderne regne tilbage for at finde, hvor i åen spildevandet befinder sig til forskellige tidspunkter og i hvilken opblanding. Ud fra kendskabet til, hvor de mulige forureningskilder er, kan man da bestemme, hvilke af kilderne der kan påvirke dambruget.

Resultaterne af vandanalyserne vil sammen med vandførings- og iltmålingerne danne grundlag for udarbejdelsen af en iltsvindskurve, som påviser, at den forureningskilde, man har fundet frem til, er af en sådan størrelsesorden, at den er i stand til at påvirke iltforholdene på dambruget i den påviste grad.

Referencer

- (1) Mörck, E. og Sevel, T.: »Transporttidsmålinger i vandløbssystemer«. Vand 3, 3 (1973).
- (2) Edens, J.J. og Solberg, S.O.: »Orienterende å-recipientundersøgelse«. Vand 4, 3 (1973).